

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Bednarskiej (nr albumu 142 498) pt. „Podmiotowe i środowiskowe uwarunkowania religijności młodzieży niesłyszącej i słabosłyszącej” przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Ewy Domagała-Zyśk prof. KUL oraz promotora pomocniczego dr Ewy Smołka

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska dowodzi podjęcia przez Autorkę i wypełnienia z sukcesem ważnego naukowego wyzwania, jakim jest dostarczenie nowej wiedzy oraz wypracowanie konkretnych rozwiązań potrzebnych dla prakseologicznego wymiaru pedagogiki. Należy podkreślić, że treść rozprawy wskazuje na wymaganą dojrzałość naukową i świadomość odpowiedzialności za sposób realizacji projektu badawczego i jego konsekwencje, także w wymiarze etycznym planowanych i realizowanych penetracji empirycznych. Nie sposób też pominąć widoczne w przekazie tekstowym doświadczenie i zaangażowanie Doktorantki w pracę na rzecz wspierania w rozwoju osoby niesłyszącej i słabosłyszącej.

Na początku pragnę wyraźnie zaznaczyć, iż w mojej ocenie niemałą trudność stanowi podejmowanie problematyki religijności, zwłaszcza osób z niepełnosprawnością słuchową i ukazywanie jej za pomocą kanonów naukowych. Co więcej, nie jest ona bogato prezentowana w źródłach literaturowych nauk społecznych, a to czyni badania w tym obszarze jeszcze trudniejszymi, żeby nie powiedzieć - ryzykownymi. Stawia badacza przed licznymi dylematami. Wymaga uwzględnienia wielu wstępnych warunków co do takich decyzji jak dobór i wyjaśnienia terminologiczne, pomysł na operacjonalizację celów oraz stwarza konieczność przygotowania określonych, nierzadko własnych narzędzi badawczych. Dodatkowo, wymaga kompetencji pozwalających na wejście w kontakt z osobami komunikującymi się nie tyle lub rzadziej drogą ustną, ile raczej za pomocą symboli i języka wzrokowo-przestrzennego, głównie migowego. Autorka recenzowanej pracy wykazała się wszystkimi niezbędnymi kompetencjami, tj. naukowymi, profesjonalnymi i personalnymi. Jak wynika z analizy tekstu rozprawy oraz przeglądu Jej wcześniejszych publikacji świat (niekiedy bardzo hermetyczny) osób z niepełnosprawnością słuchową jest Jej dobrze znany, a zaprezentowana na ich temat wiedza naukowa uzasadnia prawo do podjęcia się studiów w obszarze zawartym w tytule pracy.

Pragnę już w tym miejscu mocno podkreślić, iż przedstawione w dysertacji wyniki badań wnoszą nową ważną wiedzę do pedagogiki specjalnej, do surdopedagogiki oraz – co jest istotne dla określonego kręgu pedagogów, w tym duszpasterzy – do katechetyki.

Ocena szczegółowa pracy

Recenzowana praca ma postać rozprawy teoretyczno-empirycznej. Jej struktura i treść wynikają z zakresu tematycznego i przyjętych celów. Poszczególne jej części zachowują odpowiednie proporcje względem całości. Dysertacja składa się z siedmiu rozdziałów, w tym: trzech teoretycznych, jednego metodologicznego i trzech empirycznych. Dodatkowo, tekst zaopatrzone w wymagany - na początku - *Wykaz skrótów użytych w pracy (polskich oraz obcojęzycznych)* i *Wstęp*, a na końcu - *Bibliografię* (polsko i obcojęzyczną), *Aneks*, w którym zawarto *Wykaz tabel i wykresów* oraz *Kwestionariusz dla ucznia* (narzędzie autorskie), wreszcie - *Streszczenie* i *Summary*. Całość liczy 233 strony, tj. ma objętość typową dla rozpraw doktorskich.

W ocenie części teoretycznej warto zaznaczyć przemyślany dobór i wybór (co podkreślam) treści obejmujących podjętą problematykę i odpowiednich dla zaprezentowanych założeń badawczych przedstawionych w części metodologicznej pracy. Autorce nie zdarzyło się przesadnie obszerne potraktowanie jednych zagadnień kosztem drugich, co dowodzi przestrzegania dyscypliny w prezentowaniu wiedzy wydobytej ze studiów literaturowych i uważnego, przemyślanego nią dysponowania dla ukazania podstaw teoretycznych badań własnych. Oceniając całość, ale i rozdział po rozdziale, dostrzegam w treści pracy wyraźnie podmiotowe (chodzi o młodzież niesłyszącą i słabosłyszącą) odniesienie się Autorki do perspektywy i porządku prowadzonych analiz oraz argumentacji.

W pierwszym rozdziale, zatytułowanym *Osoby niesłyszące i słabosłyszące – wprowadzenie w zagadnienie* znajdujemy kwestie dotyczące specyfiki funkcjonowania podmiotów prezentowanych dalej badań własnych. Skupiono się na najważniejszych dla opisu problemach, jakimi są przedstawione w rozdziałach szczegółowych: uszkodzenie słuchu i jego stopnie, psychospołeczny rozwój osób z omawianą niepełnosprawnością oraz jej konsekwencje dla kształtowania się ich religijności, komunikację z uwzględnieniem zróżnicowanych środowisk życia (przebywania i wychowania) wraz z opisem metod komunikacji migowej. Rozdział zamyka krótkie podsumowanie, które jest jednocześnie zapowiedzią treści omawianych na dalszych stronach. Pomimo zwięzłego omówienia przez Autorkę najważniejszych kwestii odnoszących się do wyznaczonego w tytule rozdziału i podrozdziałów pola dociekań, poruszono w nim kluczowe kwestie terminologiczne oraz te ważne dla ukazania specyfiki kształtowania się religijności osób niesłyszących i słabosłyszących, w tym kultury Głuchych i języka migowego, z uwzględnieniem szerszego społecznego tła i środowisk wychowania, problemy poczucia

przynależności oraz wspólnoty, w powiązaniu z systemem edukacji, tożsamością i jakością życia tych osób. W sposobie przedstawienia i przytaczania treści wydobytych ze źródeł daje się zauważyć, świadomie przyjęte, pozwalające na ulokowanie (w moim przekonaniu) w paradygmacie pozytywnego ukierunkowania – tworzenie realnego, wieloczynnikowo uwarunkowanego obrazu potencjału, szans rozwojowych i perspektyw na godne życie podmiotów podjętych analiz.

W rozdziale *Religijność człowieka* przedstawionym jako drugi w kolejności, podjęto rozważania nad problematyką również interdyscyplinarną, ale i niełatwą z uwagi na trudności w jednoznacznym definiowaniu oraz pomiarze, tym bardziej, że rozumienie religijności w oderwaniu od konkretnej religii może nastroczać dodatkowe trudności, o ile w ogóle jest możliwe, z uwagi na niebezpieczeństwo błędów. Słusznie więc Autorka, zakładając badanie młodzieży wychowywanej w religii katolickiej oraz tej poza religią powołuje się na pisma teologa katolickiego, św. Tomasza z Akwinu, gdy dokonuje określenia czym religia jest. Przywołuje też autorów świeckich, w dalszych analizach, tj. głównie psychologów i filozofów, badaczy tego zagadnienia, ale przede wszystkim religijności oraz jej kategorii. W odwołaniu do źródeł stosuje odpowiednią terminologię. Podkreśla znaczenie kształtowania podmiotowej religijności i osiągania jej poziomów, pochodzenie jej motywacji, a także (dynamiczną) strukturę. Omawia także wybrane koncepcje religijności człowieka, tj. w powiązaniu z rozwojem osobowym oraz jako style poznawcze. Nie zabrakło także przedstawienia rozwoju religijnego oraz jego czynników (ostatni podrozdział, tj. 2.3), co pozwala na logiczne przejście, po krótkim podsumowaniu, do treści prezentowanych w ostatnim rozdziale teoretycznym.

W rozdziale trzecim *Wychowanie religijne młodzieży niesłyszącej i słabosłyszącej – przegląd literatury przedmiotu* ukazano kolejno (czyli w poszczególnych podrozdziałach) po pierwsze - w nawiązaniu do nauczania Kościoła katolickiego - istotę wychowania religijnego człowieka, realizowanego przez rodzinę, szkołę i parafię. Następnie, z uwagi na specjalne potrzeby edukacyjne młodzieży słabosłyszącej i niesłyszącej, podkreślono kwestie dotyczące niejednorodnej, zróżnicowanej komunikacji tej grupy osób, uwarunkowanej środowiskami życia i wychowania oraz aktywności pozaszkolnej, a także preferencjami podmiotów podjętych dociekań. W omawianych tu fragmentach pracy Autorka kilkakrotnie przywołuje własne wcześniejsze publikacje, poparte zdobytym doświadczeniem i angażowaniem się w działania na rzecz wychowania religijnego młodzieży z niepełnosprawnością słuchową. Wyniki przedstawionych autorskich wcześniejszych penetracji empirycznych to oryginalne osiągnięcia i prawie niemające podobnych co do tematyki we współczesnej polskiej bibliografii naukowej. Są one o tyle ważne dla dociekań prowadzonych w recenzowanej rozprawie, że pozwalają na pełniejsze nakreślenie bazy teoretycznej podjętych badań. Dowodzą też co najmniej kilkuletnich zainteresowań omawianą problematyką przez Autorkę rozprawy.

W omawianej części pracy i z uwagi na miejsce realizowania badań słusznie podjęto wątek wychowania instytucjonalnego, poza miejscem zamieszkania uczniów, w specjalnych ośrodkach

szkolno-wychowawczych, w których nadal kształci się spora grupa młodzieży niesłyszącej i słabosłyszącej. Placówki te są szczególnie w tym sensie, że rozwój i kształtowanie się tożsamości następuje w stosunkowo hermetycznym kulturowo i językowo środowisku, co może, ale nie musi w każdym przypadku wyznaczyć określoną ścieżkę dorosłego życia, wpływać na preferencje co do przyjmowanych wartości oraz na potrzeby i ich zaspokajanie. W tym obszarze mieści się też sfera życia religijnego i jego właściwości. Realizacja katechezy szkolnej oraz jej kontynuacja w działaniach duszpasterskich znajduje różne ułożenie, jeśli mowa o podmiotach rozważań. Jedno znajduje się w miejscu edukacji, drugie zarówno w pobliżu domu rodzinnego (w parafii), jak i poza nim. Autorka porusza nadto kwestie korzystania z mediów i ich narzędzi w realizacji wychowania religijnego. Dobrze orientuje się w aktualnych tendencjach i przestrzeniach życia oraz aktywności młodzieży.

W podsumowaniu rozdziału trzeciego Doktorantka odnosi się jeszcze do aktualnej sytuacji społecznej i epidemicznej, zauważając wyzwania, jakie obecna rzeczywistość stawia wszystkim zaangażowanym w wychowanie religijne młodzieży z niepełnosprawnością słuchową. Dostrzega wynikające z okoliczności zagrożenia. Tym niemniej zamyka część teoretyczną przywołaniem słów z Biblii jako źródła nadziei.

Stwierdzam, iż oceniam wysoko przeprowadzone przez mgr Magdalenę Bednarską analizy źródeł i sposób ich wykorzystania w części teoretycznej. Autorka umiejętnie, uważnie i ze znanstwem tematu wprowadziła czytelnika w problematykę zrealizowanego projektu badawczego. Nie pozostawiła nierozstrzygniętej żadnej z tych kwestii, które okazały się istotne dla formułowania założeń w części metodologicznej oraz dla dokonywania analiz i wyprowadzania wniosków w następnej, empirycznej. Uniknęła rozwlekłości i braku zachowania właściwych proporcji w prezentowaniu treści, odpowiednio do ich wagi dla odjętego tematu. Ponadto, w warstwie strukturalnej daje się zauważyć dążenie Autorki do zachowania logicznego porządku, ukierunkowanego podmiotowo i uhierarchizowanego wertrykalnie, od ogółu do szczegółu.

Natomiast jako usterkę uznaję zastosowanie wielopoziomowego numerowania podrozdziałów, co doprowadziło do dużego rozdrobnienia - uszczegółowienia niektórych fragmentów części teoretycznej, a to skutkowało niepełnym ich wykazaniem w spisie treści, tj. chodzi o rozdziały 2.2.1 oraz 2.2.2. Można było rozważyć zastosowanie śródtytułów zamiast rozbudowanej numeracji. Do dostrzeżonych usterek językowych odniosę się na końcu.

Kolejna część pracy, tj. rozdział czwarty, jest prezentacją założeń badań własnych. Poprawnie sformułowane cele wyznaczają przyjęty przez Autorkę kierunek badań, uwzględniający zebranie materiału empirycznego potrzebnego dla dokonania opisu religijności podmiotów badań, określenia jej uwarunkowań oraz stworzenia optymalnego modelu wychowania religijnego młodzieży niesłyszącej i słabosłyszącej. Sformułowano jeden główny problem badawczy oraz cztery szczegółowe. Jakkolwiek nie wzbudzają one wątpliwości, to jednak sądzę, że z uwagi na przyjęte cele należałoby rozważyć

określenie dokładnie dla nich problemów badawczych, tj. dla pierwszych dwóch celów, czyli dla celu opisującego oraz wyjaśniającego. Idąc za tą sugestią, dla każdego z tych problemów głównych należałoby przypisać kolejno problemy szczegółowe. Cel trzeci nie wymaga takiego zabiegu, gdyż nazwany został prognostycznym, a jako prakseologiczny zrealizowany został w formie przedstawienia postulatów. Poczynioną uwagę wzmacnia struktura części empirycznej rozprawy, która to część, dla przypomnienia, składa się z trzech rozdziałów, prezentujących treści/wyniki i ich analizy – właśnie dla każdego z tych celów osobno.

Postawione hipotezy są właściwe dla sformułowanych przez Doktorantkę problemów badawczych. W przyjętych założeniach pojawia się wyraźnie odwołanie do źródeł literaturowych, również uzasadnienie osadzone w wybranych do badań narzędziach.

Autorka wyznaczyła dwa główne źródła uwarunkowań religijności badanej młodzieży, tj. podmiotowe i środowiskowe. Idąc w ślad za tym oraz zgodnie z zakresem zastosowanych narzędzi, określiła badane zmienne zależne i niezależne oraz ich wskaźniki. Wielość zmiennych poddanych dalej eksploracji wskazuje na dążenie Doktorantki do uzyskania pełnego obrazu religijności młodzieży objętej badaniami. Potwierdzają ten fakt staranie dobrane narzędzia badawcze, zrealizowane dwukrotnie badania pilotażowe, wykazana dbałość o dotarcie i osobisty kontakt z podmiotami badań w celu uzyskania rzetelnych wyników. Dołożono wszelkich starań, aby pytania, polecenia i treść zawarta w narzędziach była komunikatywna dla badanej młodzieży i aby jej możliwe trudności w odbiorze pisanego tekstu nie wpłynęły na rzetelność pozyskiwanych danych empirycznych.

Dla realizacji przyjętych celów badawczych mgr M. Bednarska wybrała typową dla takich badań metodę sondażu diagnostycznego. Zdecydowała się na technikę ankietowania, posługując się starannie dobranymi wystandaryzowanymi narzędziami do badania religijności oraz tymi własnego autorstwa. Opracowany na potrzeby badań test wiadomości oraz arkusze z obrazami uwzględniają specyfikę funkcjonowania poznawczego osób niesłyszących i słabosłyszących. Odpowiedzialność metodologiczna Doktorantki widoczna jest w każdym szczególe operacjonalizacji przyjętych celów. Przeprowadzono badanie rzetelności Skali Obrazu Boga zastosowanej w badanej grupie młodzieży, dostosowano poziom trudności językowej narzędzi do jej możliwości oraz uwzględniono komunikację migową w czasie prowadzenia badań. Zapowiedziany w części metodologicznej sposób analizy zebranych danych i zastosowane testy statystycznej uznają za w pełni uzasadnione.

Reasumując, przedstawiona koncepcja badań jest spójna, poprawna i komplementarna. Odpowiada wymaganym i typowym dla badań społecznych wzorcom i potwierdza kompetencje metodologiczne Doktorantki.

Kolejne rozdziały to część empiryczna, prezentująca wyniki, ich analizę, uogólnienia i postulaty. I tak rozdział 5. nosi tytuł *Religijność młodzież – prezentacja wyników badań własnych*, który w moim przekonaniu wymaga korekty i jest niekompletny. Zgodnie z wcześniejszą uwagą, skoro pierwszy cel

badania określono jako opisowy, to oczywiste wydaje się, że tytuł tej części pracy powinien zamierzenie to sugerować, tym bardziej, że taka jest właśnie jej treść. Dokonano przedstawienia wyników, które pozwalają ukazać określone cechy religijności badanej młodzieży. Porządek prezentowanej analizy jest standardowy i podzielony na omówienie danych zgodnie z porządkiem pytań/treści w narzędziach. Po omówieniu każdego z nich Autorka zamieszcza własne komentarze i refleksje, dokonując odniesienia wyników do doświadczenia życiowego badanych, ich specyfiki funkcjonowania oraz praktyki wychowania religijnego. Uwzględniono więc szeroki kontekst warunków, związanych z uzyskanymi w badaniach informacjami.

W rozdziale 6. *Struktura zależności pomiędzy religijnością i jej treściami a wybranymi zmiennymi u badanej młodzieży* Autorka wyjaśnia uwarunkowania religijności uczniów niestyszających i słaboszających oraz wskazując na istnienie określonych statystycznych zależności określa, które podmiotowe oraz środowiskowe czynniki mają związek z religijnością badanych. Uzyskane wyniki prezentuje podobnie jak w poprzednim rozdziale, w zestawieniu tabelarycznych i porównawczych. Natomiast w rozdziale 7. *Dyskusja uzyskanych wyników badań własnych i implikacje płynące z badań* dokonane zostaje podsumowanie i weryfikacja hipotez badawczych. Zamieszczono także postulaty, cenne dla praktyki wychowania religijnego. Podsumowania wyników badań z uwzględnieniem uwarunkowań religijności oraz wykazanych w tym względzie zależności dokonano, celem wzmocnienia przekazu, za pomocą graficznych prezentacji (wykresy 1- 11). I w tej części pracy Doktorantka wykazuje się dążeniem do zyskania w miarę pełnego obrazu badanego zjawiska oraz wyjaśnienia uzyskanych zależności. Argumentacja jest w pełni uzasadniona i potwierdza nie tylko wiedzę, ale i doświadczenie zdobyte w pracy wychowawczej z młodzieżą niestyszającą i słaboszającą. Sformułowane ważne postulaty, które opatrzone tytułem podrozdziału 7.3 *Implikacje płynące z badań*, uwzględniają aktualną sytuację i wyzwania, jakie stwarza czas pandemii koronawirusa (SARS-CoV-2). Ciekawa jestem jednak argumentacji *za i przeciw* stwierdzeniu przez Autorkę, iż uważa za zasadne „rozdzielenie w posłudze duszpasterskiej osób niestyszających od słaboszających” (s.199), ponieważ umyka ona uwadze w tekście dysertacji.

Podsumowanie

Pani mgr Magdalena Bednarska wykorzystała w swojej pracy dostępną, ale i bogatą literaturę, wykazała się wiedzą, znajomością przedmiotu i dojrzałością w interpretacji niełatwych, ale jakże ważnych dla rozwoju osobowego, w tym z uwzględnieniem kwestii eschatologicznych, zagadnień. Praca napisana jest w sposób komunikatywny i ciekawy, choć Autorka nie ustrzegła się w niektórych miejscach usterek stylistycznych. Dlatego sugeruję, aby przed oddaniem do publikacji poddać tekst dodatkowej korekcie. Uwagi edytorskie zamieściłam komentując część teoretyczną i podobne dotyczą

niektórych fragmentów w dalszych częściach, czyli chodzi o zbytnie uszczegółowienie na podrozdziały, zamiast wprowadzenia śródtytułów.

Należy podkreślić, że Autorka dysponuje dobrym warształem badawczym, wykazuje kompetencje metodologiczne, widoczne w odpowiednim zaprojektowaniu i zrealizowaniu zadań badawczych oraz opracowaniu i zinterpretowaniu zebranych danych empirycznych. Pozytywnie oceniam wartość merytoryczną recenzowanej pracy. Jej szczegółowa treść nie znajduje podobnej nawet w studiach zwanych *Deaf Studies*. Wnosi więc nową wiedzę oraz wskazania do działań na polu wychowania religijnego młodzieży niesłyszącej i słabosłyszącej. Zarówno teoretyczne rozważania Autorki, jak i implikacje dla praktyki są dowodem dojrzałej postawy i gotowości do podejmowania samodzielnych studiów oraz badań naukowych w naukach społecznych w dyscyplinie pedagogika.

W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Y. Burke Bonner